

Psikodrama I: Geçmişten Geleceğe, Rüyadan Gerçeğe...

Psychodrama I: from Past to Future and from Dream to Real...

SEVİM ULUPINAR ALICI*

ÖZET

Psikodrama, genellikle gruplarda uygulanan tedavi edici rol yapma yöntemi olarak kullanılmaktadır; insanların problemlerini konuşmaya ek olarak davranışa dökerek çözmek için yardım aldıkları bir grup psikoterapi yöntemidir. Bu yaklaşım, 1930'ların ortalarında J.L. Moreno tarafından geliştirilmiştir. Psikodrama ülkemize Dr. Abdülkadir Özbek tarafından tanıtılmıştır. Son yıllarda Türkiye'de hemşirelerin psikodramaya ilgisinin arttığı görülmektedir. Psikodrama, psikiyatri kliniklerinde, okullarda ve danışmanlık hizmeti veren merkezlerde uygulanmaktadır. Bu yazıda, psikodrama teknikleri, psikodrama oturumu aşamaları, psikodramanın etkileri, psikodramatistin rolleri ve sahip olması gereken özellikler hakkında bilgiler verildi.

Anahtar sözcükler: Psikodrama; rol oynama; psikodramanın etkileri; protagonist.

ABSTRACT

Psychodrama has come to be used to the therapeutic role-playing method usually conducted in groups. Psychodrama is a method of group psychotherapy in which people are helped to solve their problems by acting them out in addition to talking about them. This approach was developed by J. L. Moreno, in the mid-1930s. It was first introduced to Turkey by Abdülkadir Özbek. During the last few decades in Turkey, there has been increased interest in psychodrama among nurses. It has been applied in mental health clinics, schools, and kinds of counseling service centers. It has been informed about the psychodramatic techniques, the stage of the sessions, the emotional effects of psychodrama, and the professional roles assumed and skills required of a psychodramatist in this article.

Key words: Psychodrama; role playing; effects of psychodrama; protagonist.

“**A**ynı dili konuşanlar değil,
aynı duyguları paylaşanlar anlaşılabilir.”

Dünyada 1930'lu yıllarda, ülkemizde ise 1970'lerde tanınmaya başlayan psikodrama, giderek yaygınlaşmış ve farklı pek çok alanda uygulama olanağı bulmuştur. Psikodrama, tedaviden eğitime, danışmanlıktan endüstri psikolojisi ve tiyatroya kadar uzanan geniş bir alanda kullanılmaktadır. Psikodrama uygulamaları, bireylerin kişisel özelliklerini tanımları, bu özelliklerin grubu nasıl etkilediğini anlamalarını ve sorunlarını fark ederek değiştirmelerini sağlar. Bu değişim, bireylerin öğrenmesini ve gelişmesini kolaylaştıran bir ortam yaratır.^[1-2] Psikodrama gerek tedavi gerek eğitim yöntemi olarak, son yıllarda artan bir ilgiyle karşılanmıştır. Ülkemizde de birçok hemşirenin hem kişisel gelişim hem de psikodrama yöneticisi olmayı amaçlayarak psikodrama eğitim gruplarında yer almaya başladığı görülmektedir.

Psikodrama Nedir?

Yunanca psysche (ruh) ve drama (eylem) sözcüklerinden oluşan psikodrama, kişilerin iç dünyalarının eyleme dönüşmesi anlamına gelir.^[1-3] Psikodrama duygu, düşünce ve olayların dramatize edilmesine yani rol oynamaya dayalı, bireylerin, grupların ve toplumun tedavisi amaçlanarak geliştirilmiş dinamik bir yöntem ve ruhsal gelişim tekniğidir. Psikodrama, 1930'lu yılların ortalarında Jacob Levy Moreno tarafından, çocukların oyunları ve spontan tiyatrodan esinlenerek geliştirilmiştir. Psikodrama, sosyometri ve grup psikoterapisi tedavi yaklaşımının bütünüyle bir parçasıdır.^[4-6]

Psikodrama terimi, tanımından farklı anlamları da çağrıştırmaktadır. Psiko ön eki ve drama son eki, anlam olarak çok yüklü olup kastedilmeyen duygusal çağrışımları da hatırlatmaktadır. Psikanaliz ile ve doğal olarak “Freud, cinsellik, gizli dürtüler ve bireyin en derindeki gizli sırlarının açığa çıkmasından duyduğu korku” ile bağdaştırılmaktadır. İçinde

* S U Alıcı, Yard. Doç. Dr.
Psikodrama Yöneticisi
Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi
Hemşirelik Bölümü Hemşirelik Öğretimi Anabilim Dalı
Tıbbiye Cad. Haydarpaşa, Üsküdar/İstanbul
Tel. : 0216 418 16 06-07/1130 Faks : 0216 469 94 98
e-posta : sualici@marmara.edu.tr

psiko geçen her kelimeye karşı ön yargılı olunmaktadır. Drama kelimesi, duygusal unsurların daha fazla ön plana çıkarıldığı, abartılmış bir durumu ima eder. Rol oynama ise taklit, yalandan yapma ve doğal olmama ile karıştırılır. Günümüzde psikoloji ve oyun oynama ile ilgili önyargılar yavaş yavaş değişmekle beraber, ne yazık ki insanların hala psikoloji ile ilgili konulara oldukça dikkatli yaklaşıtları görülmektedir.^[6]

Psikodrama, grup üyelerinin yaşantılarında var olan sorunları sahnelemeyi, bunlara alternatif çözümler üreterek içgörüyü ve farkındalığı artırmayı hedefleyen bir uygulamadır. Sözel tedavi yöntemleri ile eylem yöntemlerini birleştiren, terapi ve kişisel gelişim amaçlı bir grup çalışmasıdır. Psikodrama, eylemin yöntemidir; üyelerin gruba getirdiği konular yalnızca konuşarak değil eylem içinde sahnelenerek, çeşitli nesne veya gruptaki diğer üyelerin yardımıyla somutlaştırılarak incelenir. Moreno'ya göre psikodrama, insan varlığını, değişik yaşam durumlarındaki gerçekleri, drama yöntemleri ile araştırılan bir yaklaşım ve gerçeğin dramatisasyonla yeniden keşfidir. Psikodrama, kişilere belli bir zamanda, bir grup ortamında diğerleri ile etkileşimleri sırasında hangi rolü aldığını algılama ve fark etme olanağı verir.^[2,4,5] Çalışmalarda, ruhsal sorunu olan hasta grupları, gençler ve yetişkinlerle yapılan gruplarda, psikodramanın duygusal boşalım, öfke kontrolü ve duygusal çatışma gibi problemlerin çözümünde yarar sağladığı, psikodrama terapisi sonrasında diyabetli adolesanlarda anksiyete ve depresyon seviyesinin azaldığı, psikodramanın öğrenci hemşirelerin sorun çözme becerilerini olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir.^[7,8]

Psikodramanın Temel Öğeleri ^[1,2,5]

Protagonist: Psikodramatik oyunun kahramanı, başoyuncusudur. Gruba katılan danışan veya üyelerden biridir ve kendi yaşamını ortaya koyduğu zaman protagonisttir.

Antagonist: Protagonistin oyunundaki en önemli kişi, genellikle eşi veya çatışma halindeki kişidir.

Yardımcı Ben: Psikodrama yöneticisi ve protagonistin yanında rol alan kişidir. Protagonistin yaşamındaki bir kişiyi ya da protagonistin bir yönünü canlandırır.

Üyeler/ İzleyici: Psikodramaya katılan diğer kişilerdir, gerektiğinde aktif katılımında bulunur.

Yönetici: Psikodrama yöntem ve tekniklerini kullanarak protagonistin probleminin incelemesine yardımcı olan uzman kişidir.

Koterapist (Yardımcı terapist): Yardımcı yöneticidir, grup sırasında lidere yardım eder.

Sahne: Psikodrama oturumlarının gerçekleştirildiği ortamdır, masa, sandalye, yastık, minder gibi eşyalar, ışıklar ve müzik kullanılabilir, daha ayrıntılı bir sahneye gerek yoktur.

Psikodrama Oturumu Aşamaları

Bir psikodrama oturumu genellikle üç aşamadan oluşur. Bunlar ısınma, oyun ve görüşme aşamalarıdır. Ancak bazı durumlarda bir oturum, yalnızca ısınma ve görüşme aşamalarından ya da yalnızca oyun ve görüşme aşamalarından oluşabilir. Oturumun kaç aşamadan oluşacağını grup yöneticisi ve sürecin niteliği belirler.

Isınma aşamasının temel amacı, oyuncular arasından bir protagonist çıkmasıdır. Eğer ısınma teknikleri sonucunda bir başoyuncu ortaya çıkarsa, oyun aşamasına geçilir. Oyun aşamasında, protagonistin getirmek istediği durum, olay sergilenir; kişinin kendi yaşam sahnelerini yeniden oluşturması istenir. Olaylar anlatılmaz, oyunlaştırılır ve yeniden yaşanır. Yönetici olayı somutlaştırmak için çeşitli sorular sorar, onun duygularını ve ihtiyaçlarını kavramaya çalışır, sahne hazırlanır, olayda yer alan kişiler seçilir. Psikodrama sahnesinde entelektüel tartışmalara girilmez, yorum yapılmaz, duyguların ifade edilmesi desteklenir. Protagonist, yaşamında hiç yapamayacağı rol değişimleriyle yalnız kişilerin değil, soyut nesne ve kavramların da yerine geçebilir. Yönetici, protagonistin o andaki duygularını ve ihtiyaçlarını dikkate alarak, her konuya özgü ayrı bir strateji yürütmek zorundadır. Oyun süreci içinde, psikodrama tekniklerinden hangilerinin ne şekilde nasıl uygulanacağına sürece bakarak yönetici karar verir. Oyun sonunda tüm üyeler toplanır ve görüşme aşaması gerçekleştirilir. Rol geri bildirim ve özdeşim geri bildirim yapılır. Yaşanılanlar paylaşılır, protagonistte destek olunur ve gerekli durumlarda süreç analizi yapılır.^[1-4]

Psikodramada tedavi, grup formatına dayalıdır, ancak oturumun odağında tek bir kişi vardır (protagonist). Grup üyelerinin işlevi, protagonistte destek vermek, seçildikleri roller yoluyla hayatının farklı yönlerini somutlaştırmasını kolaylaştırmak, protagonistin sunduğu problemlere odaklanmaktır. Bununla birlikte, oyunun sahnelenmesi sırasında, seçildikleri rollerde veya paylaşım aşamasında kişisel farkındalıkları artabilir, içgörü kazanabilir veya duygusal boşalım yaşayabilir ve bir sonraki oturumun protagonisti olabilirler.^[9]

Psikodramada Kullanılan Temel Teknikler^[2,4,5]

Psikodrama, sağlıklı ilişki kurma biçimi olan tranferansların (duygusal aktarım) çözümlenmesini, sağlıklı ilişki kurma biçimleri olan tele (karşılıklı empati) ve empatinin (diğerini yaşama) geliştirilmesini hedefler. Bu amaçla, pek çok ısınma tekniği ve üç temel teknik kullanılır:

Eşleme tekniği: Terapist eşleme yaptığı kişinin durumunu, iç yaşantısını sezip, o imiş gibi dile getirir. Protagonistin söyleyemediği, söylemek istemediği veya o anda bilincinde olmadığı duygularını ifade eder. Eşlemeyi yapan kişinin o anda kendi duygu, düşünce ve gereksinimlerini bir kenara bırakması, mantıksal ve teorik düşüncelerden uzak kalması gereklidir. Böylece yaşantılarını, hatıralarını, isteklerini bastıran protagonistin bunları hatırlamasına, tekrar yaşamasına yardımcı olur.

Rol değiştirme tekniği: Psikodrama oturumları karşılıklı manuksal konuşmalarla değil, çeşitli rolleri oynama ve eylemle geçer. Rol değiştirmede bir üye karşısındaki kişinin yerine geçerek, o kişinin rolünü oynamaya, bir anlamda onunla empati kurmaya çalışır. Protagonist rol değiştirme yoluyla empatiyi gerçek anlamıyla yaşar. Psikodrama sahnesinde kişi, hayatta alması mümkün olmayan rolleri de yaşayabilir. Böylece, rol oynama ve rol değiştirme yoluyla yeni rollerle tanışır ve günlük yaşamdaki farklı rolleri üstlenme becerileri gelişir.

Ayna tekniği: Bu teknikte bir yardımcı terapist veya deneyimli bir grup üyesi yani yardımcı benden yararlanabilir. Belli bir gözlem döneminden sonra yardımcı ben, protagonistin rolüne girerek, sahnede sergilediği davranışlarını tıpkı aynadaki görüntüsü gibi aynen oynar. Bu canlandırma sırasında protagonist kendisini seyreder. İlişki biçimini, gösterdiği tepkileri, rahatsız edici yönlerini, diğerlerinin tepkilerini görür, kendisini ilişkide bulunduğu kişinin yerine koyar.

Psikodramanın İşlevleri

Duygusal boşalım sağlama (katarsis) ve içgörü kazanma: İçgörü kişinin belli bir davranışının nedeni hakkında bilgi sahibi olmasıdır ve duygusal boşalımdan sonra gerçekleşebilir. Bireyler davranışlarını daha nesnel bir bakış açısıyla görebilir; başkalarıyla ilişkilerinde neyi niçin yaptıklarını anlayabilir; şimdiki davranış örüntülerinin erken çocukluk yaşantılarından köklerini ve yaşadıkları süreci anlayabilirler.^[2,10-11]

Gerçeği test etme ve alternatif düşünceler geliştirme: Protagonist canlandırma sırasında terapötün yardımıyla kendi eylem biçimlerini tanıyarak, yaşamındaki birtakım gerçekleri sorgular, kökleşmiş kanıların doğruluk derecesini araştırır. Ardından grup üyelerinin paylaşımları alternatif düşünceler geliştirmeye yardım eder.^[2,10]

Bir yaşantının tekrarlanabilirliği ve tekrarın işlevi: Psikodramada geçmiş yaşantı, geleceğe ilişkin istekler, hayaller, rüyalar ve masallar canlandırılabilir. Psikodramada “şimdi ve burada” ilkesi uyarınca “içinde bulunulan an” ön plandadır; ancak “geçmiş” ve “gelecek” de göz ardı edilmeden anlamlı bir bütünlük oluşturacak şekilde bağdaştırılır. Moreno'ya göre geçmişteki travmatik olaylara saplanma, spontanlığı ve yaşam gücünü kısıtlar, anı yaşamayı engeller, insanın kendine ve dünyaya karşı yabancılaşmasına neden olur. Geçmişteki yaşantıların, gelecekle ilgili istek, beklenti ve korkuların şimdiki zamanda sahnelenmesi, onların düşlemsel özelliklerini ortadan kaldırır ve gerçek yönleriyle görülmesini sağlar. Her şeyi yeniden izleme, anlama ve bazen değiştirme olanağı sunar. Moreno'ya göre yaşantıların psikodrama sahnesinde tekrarı, iyileştirici işlev görür: “İkinci kez yaşanan her gerçek, birinciden kurtuluştur.” Yaşam olaylarının, sorunların yeniden yaşanması, çözümleme ve yaratıcılık gücünü hızlandırır ve değişimin kalıcılığını artırır.^[4,10]

Eylem, spontanlık ve yaratıcılık: Psikodrama, insanın yaratıcılık ve spontanlığının geliştirilmesini böylece eylem ihtiyacının

karşılanmasını hedefler. Moreno'nun felsefesinde evrenin her zerresinde yansıyan bir cevher vardır ki bu, yaratıcılıktır. Moreno'ya göre çocuğun doğumu, insanın ilk spontan işlemidir. Spontanlık, yeni ve güç olan koşula en iyi uyumu yapabilme, eskiden bilinen bir duruma özgün, yeni bir tepki verebilmedir. Yaratıcılık ise, yeni bir düşünce veya davranış ortaya koymak, yeni bir senteze ulaşmak, yeni bir ürün ortaya çıkarmaktır. Spontanlığın olmadığı durumda yaratıcılık körleşir, yaratıcılık yoksa spontanlık da işe yaramaz. Moreno'ya göre insanlar günlük yaşamda spontan olabildikleri ölçüde rahat eder, aksi durumda ise kaygı ve sorunlar ortaya çıkar.^[4,5,10]

Modelden öğrenme: Psikodramada protagonistin yanı sıra izleyiciler de yeni davranışlarda bulunmayı öğrenebilir. Sahnedeki protagonistin katarsis sağlaması ya da yeni bir davranışta bulunması grup üyeleri tarafından izlenir ve yeni davranışları öğrenme daha çok modelden öğrenme yoluyla olur. Modelden öğrenme etkili bir öğrenme yoludur. Grup üyeleri, birbirlerini izleyerek edindikleri yeni davranışları grup dışındaki yaşantılarına da transfer edebilir.^[2,10,11]

Psikodramatistin Roller

Psikodrama oturumundan sorumlu kişi, “psikodrama terapisti,” “psikodrama yöneticisi,” veya “psikodramatist” olarak adlandırılır. Psikodrama uygulamak zor bir iştir, karmaşık beceri ve kişisel nitelikler gerektirir. Psikodramada yer alan kişilikleri yönetmek, kendi içinde bile çok büyük bir görevdir. Dahası, terapist dikkatini çoğu kez başka yönler de vermek zorundadır; bunlar empati kurmaktan, sahnelemeye, problem çözmeye ve grubu yönetmeye kadar değişiklik gösterir. Psikodramatist tarafından üstlenilen profesyonel roller; analist, drama yöneticisi, terapist ve grup lideri değildir. Analist olarak, empatik anlayış göstermesi gerekir, protagonistin yaşadıklarının farkında olmak zorundadır. Drama yöneticisi olarak, bir tiyatro ürünü yaratır, sunulan materyali duygusal anlamda uyarıcı ve estetik olarak sahneleyen bir yönetmendir. Terapist olarak, ruhsal acı çekmeyi azaltma girişiminde bulunur, protagonistlerin iyileşmelerini hızlandıracak yöne doğru yönlendiren değişim ajanıdır. Grup lideri olarak, grup sürecini yönetir, destekleyici bir sosyal ağ gelişmesine yardımcı olan, yaratıcı bir grup atmosferi oluşturmaktan sorumludur. Bu rollerin arada olması ve birbirleriyle bütünleşmesi psikodramatistin profesyonel kimliğinin temelini oluşturur. Psikodramatist psikiyatri, sosyoloji, tıp, biyoloji, antropoloji, eğitim, toplum ve grup süreçleri gibi değişik alanlarda bilgi ve beceri sahibi olmalıdır. Psikodrama tekniklerini tam olarak uygulayabilmeli, psikodrama süreçlerini harekete dönüştürebilmeli, geçmiş sahnelerin ve ilişkili duygulanımların canlandırılmasını kolaylaştırabilmeli, psikodrama keşiflerinde sürekli ortaya çıkan birçok direnci kırabilmeli ve özgül durumlara göre terapötik girişimler arasından seçim yapma yetisine sahip olmalıdır.^[12,13]

Moreno'nun belirttiği gibi, “ Terapistin kişiliğini becerilerinden ayırmak imkansız değilse bile çok zordur. Beceri ve kişilik, en

azından performans sergilenirken birbirlerinden ayrılmazlar. Terapistin kişiliği, beceridir.” Bu yüzden, grubu etkilemek ve yönetmek için profesyonel görevleri sergilemek yeterli değildir. Psikodramatistlerin görevi sadece analist, terapist ve grup lideri arasındaki en ideal karışımı bulmak değil, aynı zamanda bu görevleri kendi kişilikleriyle uyumlu olacak şekilde sergilemektir.^[13]

Psikodrama yöneticisi olmak için alınan eğitim uzun yıllar süren, zor bir eğitimidir. Ülkemizde bu eğitim, dernek, özel kuruluşlar, eğitim şirketleri, enstitüler tarafından verilmektedir. 1984 yılında Ankara’da Prof. Dr. Abdülkadir Özbek ile başlayan psikodrama eğitimleri bugün enstitü çatısı altında sürmektedir. Dr. Abdülkadir Özbek Enstitüsü Ankara, İstanbul ve İzmir’de “Federation of European Psychodrama Training Organisations=FEPTO” standartlarına bağlı olarak çalışan bir eğitim kuruluşudur. Psikodrama eğitimleri hazırlık, temel eğitim ve ileri eğitim aşamalarından oluşur. Bu aşamalar, 4-7 yılda tamamlanır. Eğitim birimi 45 dakikadan oluşan 1 birimdir, psikodramatist olabilmek için en az 880 birimlik krediyi tamamlamak ve tez çalışması yapmak zorunludur.^[14,15] Psikodrama yöneticisi eğitimleri başka birçok özel kuruluş ve enstitülerde de verilmektedir. İnternet yoluyla bu kuruluşlara rahatlıkla ulaşılabilmektedir.

Sonuç

Psikodrama empati, spontanlık ve yaratıcılığı geliştiren, kişisel gelişim ve terapi yöntemidir. Moreno tarafından geliştirilen, Dr. Abdülkadir Özbek tarafından ülkemize tanıtılan yöntem, pek çok alanda kullanılmaktadır. Psikiyatri hastaları veya fiziksel bir hastalığı olan bireylere yönelik gruplarda uygulanabileceği gibi, ailelerine yönelik psikodrama grupları da oluşturulabilmektedir. Psikodrama, okul öncesi dönemden üniversiteye kadar, rehber öğretmenler ve okul psikologları tarafından yaygın olarak uygulanmaktadır. Eğitim ve danışmanlık merkezlerinde de, kendini tanıma ve kişisel gelişimi hedefleyen uygulamalar yapılmaktadır. Ergenlik dönemi sorunları, başarı ve sınav kaygısı, sorun çözme, evliliğe ve ebeveynliğe hazırlık grupları, konu odaklı çalışan psikodrama gruplarına örnek verilebilir. Psikiyatri hemşirelerine açık olan psikodrama eğitim gruplarında, yönetici/psikodramatist olmak üzere devam eden hemşire sayısı giderek artmaktadır. Psikodramanın hemşirelikte lisans ve lisans üstü eğitim programlarında, hizmet içi eğitimlerde uygulandığı bazı

örnekler vardır, ancak bu örnekler çoğaltılmalıdır. Hemşireler, öğrenci hemşireler, sağlıklı ve fiziksel hastalığı olan birey ve aileleri ile kişisel gelişim ve konu odaklı psikodrama grupları yapmak mümkündür. Bu yazıda psikodramayı tanıtmak amaçlanmıştır. Psikodramanın hemşirelik eğitimi ve uygulamalarında nasıl kullanılacağı ve yararları bir başka yazıda ayrıntılarıyla tartışılacaktır.

KAYNAKLAR

1. Schützenberger Ancelin A. Psikodrama yöntemlerin bir özet sunumu. Çeviri Editörü: Özbek A. Ankara: Grup Psikoterapileri Derneği; Yayın No. 4, 1995.
2. Dökmen Ü. Sosyometri ve psikodrama. İstanbul: Sistem Yayıncılık; 2003.
3. Babaoğlu AN. Psikoterapiler: Eğitim ve süpervizyonlar. İstanbul: Morpa Yayınları; 2006. s. 169-88.
4. Özbek A, Leutz G. Psikodrama grup psikoterapisinde sahnesel etkileşim. Ankara: Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü Yayınları; No:1, 2003.
5. Altunay D. Psikodrama grup psikoterapisi el kitabı. İstanbul: Sistem Yayıncılık; 2000.
6. Blatner A. Morenean approaches: Recognizing psychodrama's many facets. Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry 2007;59:159-70.
7. Kim KW. The effects of being the protagonist in psychodrama. Journal of Group Psychotherapy Psychodrama Sociometry. 2003;55:115-27.
8. Alıcı Ulupınar S. Sorun çözme beceri eğitiminde psikodramanın kullanımı. Dr. Abdülkadir Özbek Psikodrama Enstitüsü Yayınlanmamış Psikodrama Tezi, İstanbul: 2007.
9. Kipper DA, Hundal J. A survey of clinical reports on the application of psychodrama, Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama and Sociometry 2003;55:141-57.
10. Eracar Başar N. Psikodrama ve kuramsal temelleri. İndirilme tarihi; 20 Şubat 2006, <http://www.turkiye.net/konuk/nevin7.htm>.
11. Karabekir N. Grup psikoterapisi ve psikodramada terapötik faktörler. Psikodramada seçme konular. Editör: Altunay D. İstanbul: Aura Yayınları; 2004. s. 143-75.
12. Apter N. The human being: J.L. Moreno's vision psychodrama. International Journal of Psychotherapy 2003;8:31-6.
13. Kellermann PF. The psychodramatist. Journal of Group Psychotherapy, Psychodrama & Sociometry 1992;45:74-89.
14. Dr. Abdülkadir Özbek Enstitüsü Tarihçe, Protokol Yazma Esasları, Ortak Eğitim Kurulu Yapı ve İşlevleri, 2004-2005.
15. Dr. Abdülkadir Özbek Enstitüsü 2004-2005 Yılı Eğitim Tanıtma Broşürü.